

Підтримку надає:

Федеральне міністерство
продовольства і
сільського господарства

на підставі рішення
Німецького Бундестагу

Німецько-український
агрополітичний діалог

при Національній асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України

Звіт з аграрної політики

APD/APR/04/2019

Бачення розвитку аграрного та лісогосподарського секторів у програмах політичних партій на виборах до Верховної Ради 2019

Анастасія Пилаєва
Німецько-український агрополітичний діалог

Київ, липень 2019

За підтримки

Про проект «Німецько-український агрополітичний діалог» (АПД)

Проект «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)» реалізується за підтримки Федеральним Міністерством продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006р. і наразі до 2021р. та за його замовленням через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Консультантс Інтернешнл. Реципієнтом проекту виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада». При реалізації важливих заходів для розвитку ринку землі, використання державних земельних площ та приватизації АПД працює у кооперації з ТОВ з управління та реалізації земель (BVVG). Бенефіціаром проекту виступає Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Проект має підтримувати Україну в питаннях розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробної промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності відповідно до принципів ринкової та регуляторної політик та з урахуванням потенціалу розвитку, який виникає в рамках Угоди про Асоціацією між ЄС та Україною. З цією метою Проект має надавати інформацію про німецький, зокрема, східнонімецький, а також міжнародний, європейський досвід з розробки рамкових аграрно-політичних умов, а також з організації відповідних аграрно-політичних установ.

www.apd-ukraine.de

Автори:

Анастасія Пилаєва, експертка АПД

Дисклеймер

Даний звіт опубліковано за відповідальності Німецько-українського агрополітичного діалогу (АПД). Будь-які точки зору та результати, висновки, пропозиції чи рекомендації, зазначені в ній, належать авторам та необов'язково відповідають поглядам АПД.

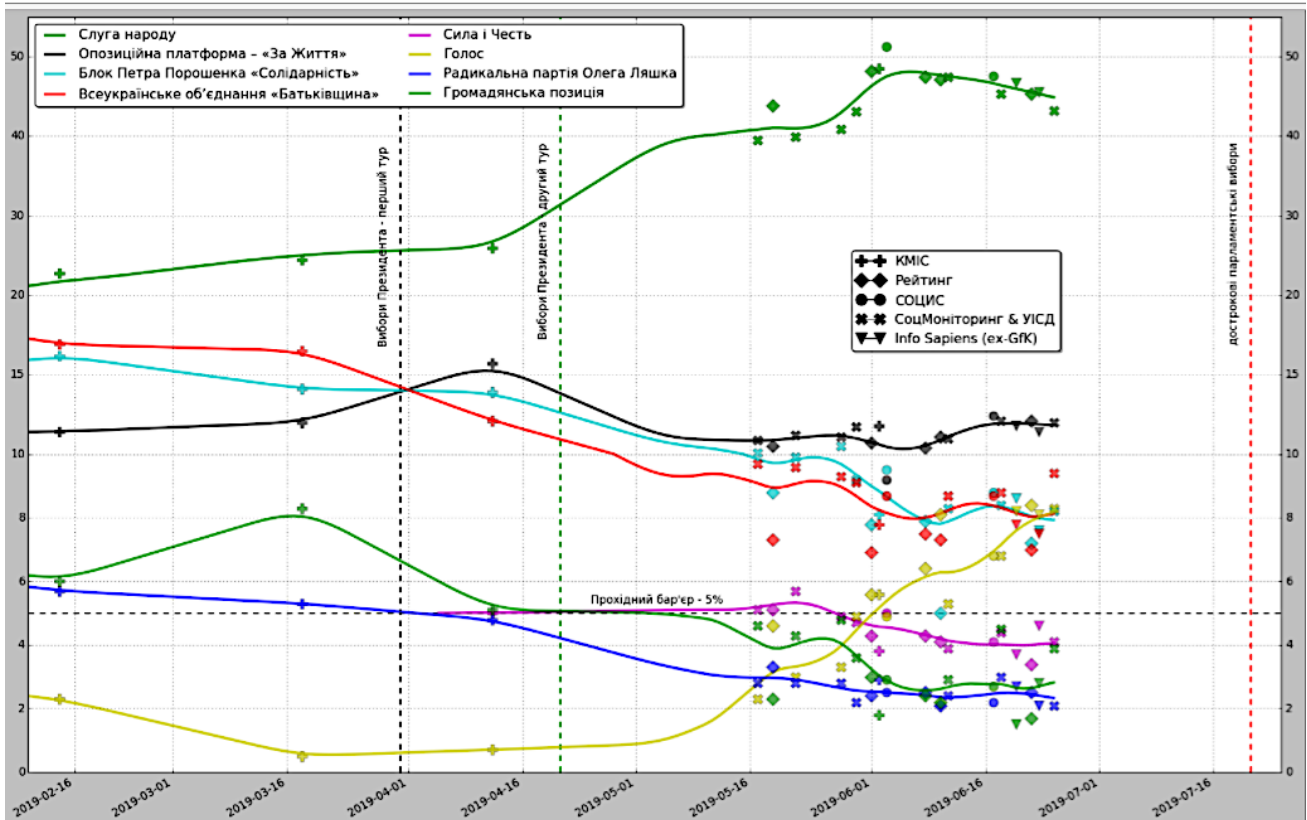
Бачення розвитку аграрного та лісогосподарського секторів у передвиборчих програмах політичних партій на виборах до Верховної Ради 2019

Слідом за президентськими виборами у липні пройдуть позачергові вибори народних депутатів України. Очікується, що з приходом нової влади у найближчий час відбудуться кардинальні зміни у політиці, які зачеплять також аграрний сектор країни та вплинуть на його подальший розвиток. Під час підготовки до виборів у Верховну Раду політичні партії готують і представляють широкій публіці свою програму, яка містить положення щодо політичних ініціатив реформування аграрного сектора України. Даний звіт має на меті висвітлити бачення щодо подальшого розвитку аграрного сектора, представлені у передвиборчих програмах восьми найпопулярніших політичних партій, які за даними соціологічних опитувань мають великі шанси потрапити до Верховної Ради та сформувати нову владу в країні.

Чергові вибори народних депутатів Верховної Ради України відбудуться 21 липня 2019 року за ініціативою новообраного президента України Володимира Зеленського, який вже наступного дня після інавгурації підписав указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради VIII скликання. Попередньо повідомлялось, що президент має намір змінити виборчу систему до Верховної Ради, але наступні вибори будуть проведені як і раніше по змішаній системі з мажоритарними округами та пропорційними списками з п'ятивідсотковим прохідним бар'єром. Центральною Виборчою Комісією зареєстровано 22 партії, які візьмуть участь у виборах у загальнодержавному одномандатному окрузі.¹

Задля розуміння бачення подальшого розвитку аграрного сектору політичними партіями, які йдуть на парламентські вибори, було проаналізовано вісім передвиборчих програм найпопулярніших партій, які за даними соціологічних опитувань мають високі шанси на те, щоб подолати п'ятивідсотковий бар'єр та потрапити до Верховної Ради України. Згідно з результатами соціологічних опитувань станом на третє липня, перше місце у рейтингу займає політична партія чинного президента України «Слуга народу», друге місце посідає «Опозиційна платформа – За життя», третє місце поділяють Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та партія «Голос», яких майже наздоганяє партія «Європейська солідарність». Три інші партії – «Сила і честь», «Громадянська позиція» та «Радикальна партія Олега Ляшка» – за даними соціопитувань наразі ще не подолали бар'єр у п'ять відсотків, але тримаються у вісімці найпопулярніших політичних партій.

¹ Кількісні характеристики виборчої кампанії <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001#>

Фігура 1. Парламентські вибори в Україні 2019 станом на 03.07.2019
Джерело: https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_2019

У наступній частині звіту представлено тези стосовно розвитку аграрного сектора у передвиборчих програмах політичних партій, опублікованих на сайті Центральної виборчої комісії. Черговість базується на рейтингу популярності відповідно до результатів соціологічних опитувань².

² Парламентські вибори в Україні 2019 https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_2019

Політичні партії-учасниці парламентських виборів

Партія «Слуга народу» – офіційно зареєстрована від 2 грудня 2017 року. Лідер партії – чинний президент України Володимир Зеленський, який здобув перемогу на виборах у квітні 2019 року, отримавши у другому турі 73,22 % голосів. Ідеологія партії – популізм, пряма демократія, проєвропеїзм та лібертаріанство.

27 травня 2019 року партія оголосила, що її головою став Дмитро Разумков, який перебував на посаді речника виборчого штабу у президентській компанії Володимира Зеленського. Назва політичної партії походить від однойменного комедійного серіалу (випуску 2015 р.) та фільму (2017 р.) виробництва студії «Квартал-95», головну роль у яких грав Володимир Зеленський.

За даними соціопитувань, більше 40% виборців мають намір віддати свій голос за партію «Слуга народу», що робить її беззаперечним лідером у парламентських виборах 2019 року.

У програмі партії зазначено: «Ми втілимо курс Президента Зеленського у конкретних законопроектах та політичних рішеннях, сформуємо професійний уряд, якому довірятиме народ України, і разом впровадимо кардинальні зміни, що допоможуть нам зробити Україну вільною, незалежною, успішною Країною Мрії»³.

Питання розвитку аграрного сектору України, нажаль, не були пріоритетними у програмі політичної партії. Партія обіцяє ухвалити закони, необхідні для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, а також впровадити «цільову прозору підтримку галузей, що здатні стати локомотивом розвитку економіки»⁴, яким безсуперечно є аграрний сектор.

Важливо зазначити, що у передвиборчій програмі Володимира Зеленського була окреслена необхідність формування прозорого ринку землі. Отже, можна очікувати, що політична партія «Слуга народу» підтримує цю політичну ініціативу чинного президента. Більш того, голова партій Дмитро Разумков у офіційному інтерв'ю виданню strana.ua розповів про те, що партія вже почала роботу над питаннями запровадження земельного ринку в Україні⁵.

Партія «Опозиційна платформа — За життя» — зареєстрована 9 грудня 1999 року як «Всеукраїнське об'єднання «Центр». перейменована після виходу з «Опозиційного блоку» у 2016 році як партія «За життя». Юрій Бойко, співголова «Опозиційного блоку», і партія «За життя» у листопаді 2018 року підписали угоду про створення опозиційного об'єднання «Опозиційна платформа — За життя». Ідеологією партії є соціал-демократія, соціал-лібералізм, євроскептицизм та русофільство.

^{3,4} Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html>

⁵ <https://strana.ua/news/206129-razumkov-zajavil-o-namerenii-snjat-moratorij-na-prodazhu-zemli-uzhe-cherez-hod.html>

Співголовами партії є Вадим Рабінович та Юрій Бойко. Пан Бойко на виборах президента України 2019 року отримав в першому турі 11,7% голосів.

Дані соціопитувань щодо позачергових парламентських виборів свідчать про те, що «Опозиційна платформа — За життя» посідає друге місце у рейтингу. За партію готові голосувати близько 12% виборців.

Одним з першочергових кроків партії визначена «політика примирення та згоди, яка дозволить об'єднати українців від Заходу до Сходу та від Півночі до Півдня, «зшити» країну»⁶.

Єдина теза, яка стосується аграрного сектора країни у передвиборній програмі партії є наступною: «збереження землі у власності українських селян. Відкриття ринку с/г землі – виключно за результатами загальнонаціонального референдуму!»⁷.

Партія «Європейська Солідарність» — правонаступниця партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність», яка носила цю назву до 24 травня 2019 року. На позачергових виборах до Верховної ради 2014 року партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність» була абсолютним переможцем, здобувши найбільшу фракцію у Верховній Раді. Ідеологією партії є християнська демократія, ліберальний консерватизм, пан'європеїзм.

Головою Центральної ради партії є колишній президент України Петро Порошенко, який на президентських виборах 2019 року здобув у другому турі голосування 24.4%.

За даними соціопитувань, за партію «Європейська Солідарність» мають намір віддати свій голос близько 8% виборців.

У своїй передвиборній програмі партія декларує наступне: «Ми йдемо до парламенту, щоб захистити європейське майбутнє України»⁸.

Бачення партії щодо досягнення високо рівня життя українців полягає у інтеграції країни до внутрішнього ринку ЄС, особливо до енергетичного та цифрового ринку, та «наближення до стандартів Шенгенської зони та поглиблення митного співробітництва»⁹. Партія вважає: «Успіх на цьому шляху дозволить залучити до України інвестиції, які пожвавлять економіку і допоможуть створити високооплачувані робочі місця – у агросекторі, ІТ, енергетиці, машинобудуванні, наукоємних галузях промисловості»¹⁰. У програмі більше не згадуються питання пов'язані з розвитком аграрного сектору.

^{6,7}Передвиборна програма політичної партії «Опозиційна платформа — За життя».
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=393.html>

^{8,9,10} Передвиборна програма Політичної партії «Європейська Солідарність»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=335.html>

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» — зареєстровано Міністерством юстиції України від 16 вересня 1999 року. Партія пропагує політичну ідеологію правочентризму, проєвропеїзму, популізму, ліберального націоналізму¹¹.

Головою партії є Юлія Тимошенко, яка була висунута Всеукраїнським об'єднанням «Батьківщина» на пост президента України на виборах 2019 року, отримавши у першому турі 13.4% голосів.

Відповідно до даних соціологічних опитувань близько 8% виборців мають намір голосувати за Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» на парламентських виборах 2019 року.

Під час президентської кампанії, а також на парламентських виборах, пані Тимошенко активно посилається на розроблений «Новий Курс України»¹², аграрну частину якого було ретельно розібрано у попередньому звіті стосовно президентських виборів.¹³

Окрема частина програми політичної партії присвячена аграрному сектору та має назву «Реформування аграрного сектору та земельних відносин»¹⁴.

По-перше, партією пропонується зробити державну підтримку малих та середніх фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств головною стратегією аграрної політики.

По-друге, партія виступає за продовження мораторію на продаж сільськогосподарської землі. Але при цьому «фермери та малі та середні сільгоспвиробники, які живуть і працюють на землі»¹⁵, матимуть змогу без аукціонів викупити цю землю за рахунок пільгових кредитів. У той же час держава розпочне викупувати за ринковою вартістю землю пайщиків, зацікавлених у її продажу.

На кінець, партія обіцяє прийняти закон про введення єдиного податку на гектар землі для аграріїв.

Партія «Голос» — створена у травні 2019 року після перереєстрації політичної партії «Платформа Ініціатив». Політична ідеологія базується на принципах електронної демократії, правочентризму та проєвропеїзму.

Головою партії «Голос» є відомий український музикант, лідер рок-гурту «Океан Ельзи» Святослав Вакарчук. Пан Вакарчук вже пробував себе у політиці, будучи у 2007-2008 рр. народним депутатом України 6-го скликання.

¹¹ Вікіпедія https://uk.wikipedia.org/wiki/Всеукраїнське_об%27єднання_«Батьківщина»#Ідеологія

¹²Тимошенко Ю. В., 2018, *Новий економічний курс України. Стратегія інноваційного розвитку.*

https://nku.com.ua/wp-content/themes/nku/img/NKU_book.pdf

¹³ Пилаєва А., 2019, *Бачення розвитку аграрного та лісгосподарського секторів у передвиборчих програмах кандидатів у президенти України*, АПД.

^{14,15}Передвиборна програма політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»

<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp007pt001f01=919pf7171=328.html>

Як можна побачити на графіку Фігури 1, після оголошення про намір йти у Верховну Раду у травні 2019 року, партія «Голос» дуже стрімко набирала популярність серед виборців. Наразі за неї готові віддати свій голос приблизно 8% виборців (Фігура 1).

Нажаль, у програмі партії не висвітлені питання реформування аграрного сектора¹⁶.

Партія «Сила і честь» — зареєстрована 26 жовтня 2009 року. Ідеологією партії є правоцентризм та консерватизм.

Голова партії — український військовий, політичний і державний діяч Ігор Смешко. Пан Смешко перебував на посадах Голови Служби безпеки України (2003 - 2005 рр.) та Голови Комітету з питань розвідки при Президентові України (2014 - 2015 рр.). У виборах президента України у 2019 році посів 6 місце, отримавши 6% голосів.

Наразі рейтинг партії «Сила і честь» не перевищує п'ятивідсоткового прохідного бар'єра за оцінками соціальних опитувань (Фігура 1).

Партія у своїй передвиборчій програмі наголошує, що для економічного розвитку країни потрібно забезпечити «ефективну земельну реформу із впровадженням такої моделі ринку землі, яка би забезпечила рівний та конкурентний доступ до землі для всіх учасників ринку»¹⁷. Відповідне законодавство необхідно прийняти після експертного та громадського обговорення, де основний акцент буде зроблений «на власнику землі-громадянину України, який буде працювати на своїй землі»¹⁸.

Партія «Громадянська позиція» — зареєстрована 24 березня 2005 року. Ліберально-демократична ідеологія.

З 2010 року Головою Координаційної Ради Партії виступає Анатолій Гриценко. Пан Гриценко перебував на посаді міністра оборони України у 2005–2007 рр. та Голови Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони VI скликання. У 2019 році балотувався на посаду президента України, набравши майже 7% голосів.

Відповідно до результатів соціальних опитувань щодо парламентських виборів, партія «Громадянська позиція» акумулює близько 3% голосів виборців, що свідчить про невисокі шанси на потрапляння у Верховну Раду України.

Політична програма партії містить кілька тез стосовно реформування аграрного сектору. Партія вважає що українські села мають співвідноситься по рівню комфорту життя з європейськими за рахунок відбудови інфраструктури (доріг, інтернету) та надання якісної медицини та освіти.

Земельне питання займає окреме місце в передвиборчій програмі партій. Зокрема наголошено: «Після подолання економічної кризи, стабілізації фінансово-кредитної

¹⁶ Голос змін. Політична програма партій Голос
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=389.html>

^{17,18} Передвиборна програма політичної партії «Сила і честь»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=344.html>

системи і надійного захисту права власності ми перейдемо до запровадження в Україні цивілізованого ринку землі сільськогосподарського призначення, після виконання двох головних умов»¹⁹. Ці умови стосуються наповнення Державного земельного кадастру на 100% та його узгодження з Реєстром майнових прав. На думку представників партії, необхідно створити систему запобігання земельному рейдерству та запобіжники, які унеможливають скуповування землі іноземцями та компаніями-нерезидентами.

Завдяки впровадженню політики партії село буде виробляти не сировинну, а готову продукцію, що сприятиме створенню нових робочих місць та розвитку соціальної сфери.

Партія вважає запорукою розвитку села – надання фермерам дешевих кредитів.

«Радикальна партія Олега Ляшка» – зареєстрована Міністерством юстиції України 28 вересня 2010 року. Попередня назва до перейменування у зв'язку приходом нового лідера партії у 2011 році – Українська Радикально-Демократична Партія. Ідеологія партії спирається на принципи українського націоналізму, радикалізму, правого націоналізму, популізму, аграризму та м'якого євроскептицизму²⁰.

Лідером партії є народний депутат України Олег Ляшко. У 2019 році пан Ляшко балотувався у президенти та отримав у першому турі виборів 5.5% голосів.

Як свідчать результати соціопитувань, близько 2% виборців мають намір віддати свій голос за Радикальну партію на наступних парламентських виборах.

Питання розвитку аграрного сектору України особливо важливі для «Радикальної партії Олега Ляшка». Окремі положення передвиборчої програми стосуються земельного питання. Насамперед партія заявляє про те, що: «Влада хоче змусити селян віддати землю за безцінь, щоб потім продати її транснаціональним корпораціям та зробити українців батраками»²¹. Партія обіцяє закріпити землю за українськими селянами та зробити фермерські господарства основою аграрного устрою.

Для підтримки тваринництва партія обіцяє надавати дотації у розмірі мінімум 5,000 грн. на голову худоби.

Однією з законодавчих ініціатив партії є законопроект «Рейдерству стоп», який, на думку членів партій, захистить аграріїв, їх землю та майно.

У передвиборчій програмі так описується майбутнє українського села: «Коли в кожному селі буде агропереробка, хлібний, ковбасний завод – тоді у селян буде робота, до села повернеться молодь, життя і дитячий сміх»²².

¹⁹ Передвиборна програма політичної партії «Громадянська позиція»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=354.html>

²⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Radical_Party_of_Oleh_Lyashko

^{21,22} Передвиборча програма Політичної партії «Радикальна партія Олега Ляшка»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=352.html>

Бачення розвитку лісогосподарського сектору у передвиборчих програмах політичних партій на виборах до Верховної Ради 2019

Розвиток лісогосподарського сектору дуже важливий для України. Відповідно до проведеного аналізу, три з восьми найпопулярніших партій, які ідуть на вибори до Верховної Ради України, визначили своє бачення стосовно розвитку цієї галузі.

Партія президента Зеленського «Слуга народу» у своїй передвиборній програмі обіцяє для протидії незаконній вирубці лісів запровадити електронне маркування дерев та «кримінальну відповідальність за незаконну вирубку лісів і грубі порушення правил поводження з відходами»²³.

Партія «Громадянська позиція» та «Радикальна партія Олега Ляшка» висловлюють позицію щодо підтримки продовження мораторію на продаж лісу-кругляка.

Партія «Громадянська позиція» обіцяє зупинити «варварське вирубування лісів та зелених зон» та розробити і запровадити «Комплексну програму відновлення довкілля на Сході України»²⁴.

²³ Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=403.html>

²⁴ Передвиборна програма політичної партії «Громадянська позиція»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=354.html>

Висновки

Питання Партія	Зняття мораторію на продаж с/г землі	Власність на землю у українських громадян	Протидія рейдерству	Розвиток переробних підприємств	Державна підтримка дрібних та середніх підприємств і фермерів	Державне управління лісовим господарством
«Слуга народу»	✓	-	-	-	-	✓
«Опозиційна платформа – За життя»	X/(✓)	✓	-	-	-	-
«Європейська солідарність»	-	-	-	-	-	-
«Батьківщина»	X	-	-	-	✓	-
«Голос»	-	-	-	-	-	-
«Сила і честь»	✓	✓	-	-	-	-
«Громадянська позиція»	✓	✓	✓	✓	✓	✓
«Радикальна партія Олега Ляшка»	X	✓	✓	✓	✓	✓

Таблиця 1. Відповіді кандидатів у президенти на головні питання аграрної та лісгосподарської політики.
«✓» – за, «X» – проти, «-» – нема відповіді.

Аналізуючи передвиборчі програми політичних партії, можна зробити висновок, що як і під час президентської кампанії найпопулярніше питання розвитку аграрного сектора стосується мораторію на продаж сільськогосподарської землі.

Партія «Слуга народу», не зважаючи на те, що офіційно не визначила свою позицію у передвиборчій програмі, поширює інформацію в ЗМІ стосовно підготовки до відкриття земельного ринку. Дві інші партії, які підтримують цю ідею – це «Громадянська позиція» та «Сила і честь». Перша партія вважає необхідним наповнення земельного кадастру та приведення його у відповідність з Реєстром майнових прав для підготовки до «запровадження в Україні цивілізованого ринку землі сільськогосподарського призначення»²⁵.

Партія «Сила і честь» наполягає на проведенні ефективної земельної реформи, при якому всі учасники ринку будуть мати рівний і конкурентний доступ.

²⁵ Передвиборна програма політичної партії «Громадянська позиція»
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp502pt001f01=919pf7171=354.html>

Партія «Опозиційна платформа – За життя» допускає можливість відкриття земельного ринку лише за результатами загальнонаціонального референдуму.

«Радикальна партія Олега Ляшка» та Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» виступають проти скасування мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення. Цікаво, що «Батьківщина» пропонує надавати право фермером купувати землю, на якій вони працюють, через пільгове кредитування. Більш того, допускає, що держава розпочне викуповувати землю пайщиків, зацікавлених у її продажу, за ринковою вартістю.

Половина партій висловлюють позицію щодо закріплення права власності на землю лише серед українських громадян. За це виступають партії «Опозиційна платформа – За життя», «Сила і честь», «Громадянська позиція», «Радикальна партія Олега Ляшка».

Питання протидії рейдерству зазначено у передвиборчих програмах двох партій – «Громадянська позиція» і «Радикальна партія Олега Ляшка». Остання партія посилається на розроблений нею законопроект «Рейдерству стоп», який призначений захистити землю та майно аграріїв.

Партії «Громадянська позиція» і «Радикальна партія Олега Ляшка» стикаються на думці, що майбутнє українського села полягає у створенні переробних підприємств. Вони вважають, що це сприятиме відкриттю нових робочих місць та розвитку соціальної сфери.

Державна підтримка дрібних та середніх господарств та фермерів зазначається у передвиборчих програмах трьох політичних партій – «Батьківщина», «Громадянська позиція» і «Радикальна партія Олега Ляшка». Остання наполягає на визнанні фермерських господарств основою аграрного устрою та обіцяє надавати державну підтримку на худобу. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», у свою чергу, ставить питання державної підтримки дрібних і середніх господарств головним у аграрній політиці. Партія пропонує ввести єдиний податок на гектар сільськогосподарської землі. «Громадянська позиція» виступає за надання фермерам дешевих кредитів, та вважає це запорукою розвитку села.

Партія Президента Зеленського «Слуга народу» фокусує увагу на ухваленні законів, необхідних для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. У свою чергу партія колишнього президента «Європейська солідарність» вважає інтеграцію до європейського ринку запорукою створення нових робочих місць в аграрному секторі.

Питання розвитку лісгосподарської галузі висвітлені у передвиборчих програмах трьох політичних партій. Партія «Громадянська позиція» та «Радикальна партія Олега Ляшка» сходяться на думці стосовно необхідності продовження мораторію на продаж лісу-кругляка. Партія «Слуга народу» обіцяє зробити наступні шаги для протидії незаконній вирубці лісів: запровадити електронне маркування дерев та кримінальну відповідальність за незаконну вирубку.